

DAVLAT VA MANFAATDOR GURUHLAR O‘RTASIDAGI O‘ZARO MUNOSABATLAR

Matkarimova J.D.

TDTrU, Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti,
fan doktori (DSc)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy davrlarga kelib davlat ijtimoiy institutlaridan ko‘ra nodavlat ijtimoiy institutlarga bo‘lgan ishonch ortib borayotganligi tadqiq etilgan. Shuningdek, jamiyatda demokratiyani ta‘minlashda ularning ta‘siri yanada kuchaymoqda. Boshqaruvning iyerarxik tizimiga ega bo‘lgan «pastdan» yaratilgan birlashmalar manfaatdor guruh a‘zolari tomonidan taqdim etiladigan, nisbatan mustaqil talablarni oldinga sura olishi va unga ta‘sir etuvchi omillar ham ilmiy nazariyalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: davlat ijtimoiy institutlari, nodavlat ijtimoiy institutlar, manfaatdor guruhlar, jamoatchilik statusi, liberal korporativizm modeli, demokratiyaning integral konsepsiyasi.

ABSTRACT

This article explores the increasing reliance on non-state social institutions over state social institutions in modern times. Also, their influence in ensuring democracy in society is increasing. Associations created "from below" with a hierarchical system of management can advance the relatively independent demands presented by the members of the interested group, and the factors affecting it have also been analyzed on the basis of scientific theories.

Key words: state social institutions, non-state social institutions, interest groups, public status, model of liberal corporatism, integral concept of democracy.

KIRISH

Umuman olganda, manfaatdor guruhlar tadqiqotlari shuni namoyon etadiki, ularning maxsus faolligi bozor va davlatning samarali amal qilishiga qarshi turishi mumkin [1]. Manfaatdor guruhlarining hukmronlik vakillari bilan shaffof bo‘lmagan, raqobatda bo‘lmagan xarakterdagi hamkorligi qayta taqsimlangan ittifoqlar, koalitsiyalar shakllanishiga olib keladi, ular vujudga kelgan o‘zaro aloqalardan o‘z manfaatlari yo‘lida foydalanadilar, o‘xshash amaliyotlarni isloh qilishga to‘sqinlik qiladilar. Albatta, bu tarzda o‘zaro munosabatlarni yaratishda ijtimoiy-siyosiy kontekst muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar o‘z dalillarida shuni izohlashmoqdaki, aynan mavjud siyosiy rejimning xususiyatlari va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonining ochiqlik darajasi fuqarolar birlashmasi faoliyatining tavsifini (xarakterini), ularning qadriyatlari va jamoaviy faoliyat natijalarini belgilaydi [2]. Xususan, iqtisodiy tengsizlik, qo‘llash huquqining tanlovchanligi va ijtimoiy nizolar ijtimoiy kapital variantlariga ta’sir qiladi [3]. Demokratiyaga o‘tish, orqaga qaytish misoli Sharqiy Yevropa va Lotin Amerikasi mamlakatlarida shuni ko‘rsatadiki, qatag‘onli siyosiy rejim fuqarolik jamiyati tomonidan ta’sir qilish harakatlari muqarrarlik bilan inkor etiladi [4]. Xullas, fuqarolar uyushmalar faoliyatining kuchi va yashovchanligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri siyosiy institutlar va hukumatning huquq ustuvorligini qo‘llash qobiliyatiga bog‘liq [5]. Aynan kafolatlangan huquq meyorlari ijtimoiy o‘zaro harakatlarning taxmin qilinishi va ularning ochiqligini ta’minlaydi, o‘z navbatida, umumiy ijtimoiy ishonchning shakllanishiga olib keladi. Bu kabi to‘plangan ijtimoiy kapital, tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, davlat-ning huquqqa amal qilishni kafolatlash qobiliyati hisoblanadi [6].

Ushbu nazariyani ishlab chiqqan olimlardan biri – Klaus Offe, u korporativizmni siyosiy ishtirok tizimi sifatida belgilaydi, bunda fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ishtirok etish huquqi markazlashti-rilgan guruh liderlariga bo‘linadi [7]. Davlat va manfaatdor guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tavsifi uchun K. Offe «jamoatchilik obro‘si (statusi)» tushunchasini taklif qiladi. Bir qancha jihatlarni (aspektlarni) o‘z ichiga oladi:

1. Vakillik tizimining davlat resurslari bilan ta’minlanganligi;
2. Manfaatdor vakillar doirasining davlat tomonidan tartibga solinishi;
3. Tashkilot a’zolari va uning vakillari o‘rtasidagi o‘zaro munosabat-larning rasmiy tartibga solinishi.
4. Siyosiy yo‘nalishlar shakllanishi va amalga oshirilishida manfaatdor uyushmalarning yuridik tizim ichida harakat qilish huquqi [8].

Ushbu nazariyaning muhim ishlanmalaridan biri nokorporativizmning ikkita modeli yoritilishidir, ya’ni manfaatdor vakillar tizimi mavjudki, ular tashkilotlarni boshqarish tizimining holati hisobiga, davlatdan mustaqil tarzda mustaqil siyosiy kun tartibini ilgari surishi mumkin yoki qila olmasligi ham mumkin. Gap shundaki, boshqaruvning iyerarxik tizimiga ega bo‘lgan «pastdan» yaratilgan birlashmalar manfaatdor guruh a’zolari tomonidan taqdim etiladigan, nisbatan mustaqil talablarni oldinga sura oladi. Bunday model «liberal» korporativizm nomini oldi. Yuqoridagiga qarama-qarshi korporativizmning «davlat» modeli davlatning manfaatdor vakillik tizimi ustidan nazorat qilishi va manfaatdor guruhlarining nisbatan mustaqil kun tartibini himoya qilishga qobiliyatsizligi bilan ajralib turadi. Bu tashkiliy tizimning

kuchsizligi va manfaatdor guruh a'zolarining rahbar organlar birlashmalariga ta'sir etish mexanizmlari yo'qligi bilan bog'liq. Bu modellar manfaatdor vakilliklar asosida tashkil etilgan tizimlar o'rtasida mazmunli farqlarni ajratishga imkon beradi.

Siyosiy tizimni demokratlashtirishda fuqarolik jamiyatining roli to'g'risidagi bahslarni Yevropa Ittifoqi siyosiy tizimiga nisbatan siyosiy refleksiya natijasida ham ko'rishimiz mumkin. Uning tanqidchilari byurokratiya va ekspert jamoatchiligi siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida kuchsiz an'anaviy vakillik institutlari va fuqarolar ishtiroki mexanizmlariga ega bo'lsa samarali boshqaruvni ta'minlashga qodirmi, degan savolni qo'yishadi. Nazariy nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining samarali boshqaruvni faollashtiruvchilik roli shu narsa bilan bog'liqki, aynan fuqarolar uyushmalari jamiyatning haqiqatan ham ahamiyatli manfaatlari-ni ifodalash va muhim muammolar haqida xabar berishga qodir [9]. Aynan mana shu muhim axborotli funktsiya tashkilotlarning maqbul boshqaruv qarorlarini taklif etish va ularning amalga oshirishini nazorat qilish qobiliyati Yevropa Ittifoqida muhim ahamiyat kasb etdi. NTTlarning axborotli va vakillik funksiyalari ularning ijtimoiy xizmatlarni taqdim etishga qodirligi bilan bir qatorda Yevropa Hay'atining turli xil tuzilmali bo'limlari tomonidan tan olingan edi [10].

Bir tomondan, Yevropa Ittifoqi (YEI) milliy institutlari demokratik qonunchiligining yetishmasligi sharoitida Yevropa Ittifoqi institutlari uchun fuqarolik jamiyati tashkilotlari bilan o'zaro aloqalarni yaxshilash fuqarolar birlashmalarini jalb qilish demokratik amaliyotini yaratishga yordam berishi kerak. Ikkinchi tomondan, fuqarolik jamiyati bilan o'zaro faoliyat fuqarolik jamiyati tashkilotlarini dasturiy hujjatlarni ishlab chiqish jarayoniga jalb etish hisobiga boshqaruv samaradorligini oshirishga mo'ljallangan.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining YEI dasturlarida ishtirok etish amaliyotini kengaytirish Yevropa mansabdorlaridan mavjud tashkiliy-huquqiy shakllari kategoriyalarini tartibga solishni talab qildi. Bunda Yevropa Hay'ati notijorat tashkilotlarning quyidagi taqsimlanishini qabul qildi: ijtimoiy yo'naltirilgan tashkilotlar (service providing NGOs) ijtimoiy xizmatni ta'minlashga yordam beradi; «advokat» tashkilotlar (advocacy NGOs) jamiyat bo'laklari manfaatlarini himoya qiladi, hukumat organlari siyosati va jamoatchilik fikriga ta'sir etish uchun mo'ljallangan. Albatta, har ikkala faoliyat u yoki bu darajada barcha tashkilotlarga tegishli. Asosiy faoliyat sohasi ijtimoiy foydali faoliyat bo'lgan NTTlarni ta'riflashda Yevropa mamlakatlari turli mezonlardan foydalanadilar.

Fuqarolik jamiyati tashkilotlari bilan o'zaro aloqalarni yaxshilash uchun Yevropa Hay'ati vakillikni ta'minlash haqida g'amxo'rlik qiladi. Buning uchun notijorat tashkilotlarning umumevropa uyushmalarini yaratish va qo'llash strategiyasi

tanlangan (soyabonli deb nomlangan tashkilotlar va uyushmalar). Bunday tashkilotlar turkumiga KONKOR (CONCORD) va Yevropa Ekologik Byurosi (European Environmental Bureau) kiradi, dastlab 100% Yevrokomissiya tomonidan homiylik qilinardi [11]. Moliyalashtirish hajmi hamda tartibi maqsad va NTTga jalb qilinganligiga qarab o'zgarib turadi. Shu tariqa, uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan (5-6 yil) ma'muriy xarajatlarni o'z ichiga oladigan qo'llab-quvvatlash tizimi bo'lib, Yevropa yoshlar forumi (Youth European Forum) va Yevropa ayollar lobbisi (qonuni) (European Women'sLobby) kabi tashkilotlar ochiq, ular YEI barcha a'zo-mamlakatlar tashkilotlarini ifodalaydi.

Yevropa Ittifoqi tajribasini anglagan holda demokratiya nazariyasi-ning plyuralistik pozitsiyasidan turib, Robert Dal, G'arbiy Yevropa mamlakatlari fuqarolari muammo (dilemma) bilan to'qnashdi, deb ta'kidlaydi. Bir tomondan, fuqarolarga hisobot beradigan milliy hukumat har doim ham samarali bo'la olmaydi, saylovdan so'ng populizmga beriluvchan va siyosiy yo'nalishni o'zgartirishga moyil. Ikkinchi tomondan, Yevropa Ittifoqining professional qog'ozbozligi (byurokratiya) samarali boshqaruvga qodir, jamoatchilikka yetarlicha hisobot bermaydi. Ushbu dilemma nafaqat Yevropa Ittifoqi uchun dolzarb, balki barcha zamonaviy siyosiy tizimlarga ham tegishli, bunda nazorat qilish murakkab bo'lgan, jamiyat va iqtisod mavjud tashqi ta'sirlarga bo'ysunadi, ya'ni global iqtisod va dunyo siyosati kabilarga [12].

Qanday qilib fuqarolarning nodemokratik milliy institutlarda ishtirokini ta'minlash mumkin, degan masala bo'yicha bahs «deliberativ demokratiya» (deliberative democracy) va «ishtirok etish demokratiyasi» (participatory democracy) nazariyalari doirasida jamoatchilik ishtiroki konseptiga nisbatan qiziqishni oshirdi, bu nazariyalarda fuqarolik jamiyatiga alohida rol ajratilgan. Ushbu demokratiyaning integral konsepsiyalari (integrative conceptions) iqtisod va jamiyatning davlatdan avtonomligi muhimligini ta'kidlagan J.Lokkdan farqli o'laroq, go'yoki, G.Gegel va SH.Monteskyelarning yuqori darajada fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlari bilan muvofiqlashtiriladi. Demokratiyaning deliberativ konsepsiyasi qaror qabul qilishning siyosiy jarayoni va ommaviy sohada sodir bo'ladigan munozaralar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni ko'rib chiqadi [13]. Ma'lumki, ommaviy soha individlar nisbatan siyosiy va ijtimoiy hayot muhokamasiga jalb qilingan joyda mavjud [14]. Bu soha hukumat va qaror qabul qilishga talablar kabi masalalar bo'yicha debatlar o'tkazish uchun joy, maydon tayyorlaydi. Jamoaviy muhokamalar muhim savollarni qaror qabul qiladigan shaxslarga yetkazishga yordam beradi, ular o'zlarini «umumiy manfaatlar» uchun degan isbot bilan oqlagan holda harakat qiladilar.

Zamonaviy davrlarga kelib davlat ijtimoiy institutlaridan ko'ra nodavlat ta'minlashda ularning ta'siri yanada kuchaymoqda.

Demokratik boshqaruv ishonchli ijtimoiy aloqalar va fuqarolar o'zaro ta'siridan yuzaga kelgan ijobiy tajribadan boshlanadi. Ijtimoiy ishonch hodisasi fuqarolarning jamoada o'zaro munosabatlarning barqaror bo'lishi bilan chambarchas bog'liq. Mahalliy jamoaning madaniy gomogenligi (bir xilligi) va birdamligi ishonch hamda jamoaviy harakatlanishga qobiliyatni stimullash va yo'naltirishning zaruriy imkoniyati hisoblanadi.

XULOSA

Shuni aytish lozimki, nokorporativizm manfaatdor guruhlar va davlat o'rtasidagi maxsus turdagi o'zaro munosabatlarni tushuntiradi, mavjud ijtimoiy nizolarni hal qilish va barqarorlashtirish qobiliyatiga ega ekanligini namoyon qiladi. Bunday o'zaro munosabatlar doirasida siyosiy yo'nalishni shakllantirishda davlat hal qiluvchi rol o'ynaydi, bunda u manfaatdor guruhlar ta'sirini faqat tan olingan va ahamiyatli birlashmalar bilan chegaralaydi. Ma'lum sharoitda, davlat aralashuvisiz kelishuvga erishish mumkin bo'lmagan paytlarda bu keyingisi manfaatlarini hisobga olish imkonini beradi. Shunday qilib, nokor-porativizm shuni ko'rsatadiki, jamiyatda asosiy manfaatdor guruhlarini qiziqishlarini, manfaatlarini hisobga oladigan siyosiy kun tartibini shakllantirish uchun ba'zi jamoalar uchun davlatning yetakchi va tartibga soluvchi roli zarur.

REFERENCES

1. Foley M., Edwards B. The Paradox of Civil Society // Journal of Democracy.- USA, 1996. Vol.7, Issue 3. -pp. 38-45.
2. Roßteuscher S. Democracy and the Role of Associations: Political, Organizational and Social Contexts.- New York: Routledge, 2005. -p.39.
3. Foley M., Edwards B. The Paradox of Civil Society // Journal of Democracy.- USA,1996.Vol.7, Issue 3.- pp.38-45.
4. Armony A. The Dubious Link: Civic Engagement and Democratization. - Stanford: Stanford University Press, 2004. -pp. 33-37
5. Alapuro R. Introduction: Comparative Approaches to Associations and Civil Society in Nordic Countries, in: Alapuro R., Stenius H. (eds.), Nordic Associational Life in a European and an Inter-Nordic Perspective. -Baden-Baden: Nomos Publishers, 2010. -p.14.; Kubik J. How to Study Civil Society: the State of the Art and What to do Next? // East European Politics and Societies, 2005. -№1. -pp. 105-117.

6. Matkarimova J. Models of social partnership // Philosophy and law. Uzbekistan. 2022. -pp.139-142
7. Offe C. Attribution of Public Status to Interest Groups, in: Berger S.(ed.), Organizing Interests in Western Europe. -New York: Cambridge University Press, 1981. -pp. 83–85.
8. Offe C. Attribution of Public Status to Interest Groups, in: Berger S.(ed.), Organizing Interests in Western Europe. -New York: Cambridge University Press, 1981. -pp. 83–136.
9. Bermeo N. Ordinary People in Extraordinary Times: The Citizenry and the Breakdown of Democracy. -Princeton: Princeton University Press, 2003. -p.9.
10. Lewis J. The state and the third sector in modern welfare states:independence, instrumentality, partnership, in: Evers A., Laville J.-L. (eds.), The third sector in Europe. -Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2004. -p.179.
11. Alhadeff G. and Wilson S. European Civil Society Coming of Age. 2002. [https:// www.global policy. org/component/content/article/177/31558.html](https://www.globalpolicy.org/component/content/article/177/31558.html)
12. Dahl Robert A. A Democratic Dilemma: System Effectivenessversus Citizen Participation // Political Science Quarterly, 1994. -№1. -pp.23–34.
13. Matkarimova J. Interpretation of the concept of nongovernmental organization in international legal documents // German International Journal of Modern Science. German, 2021. -№11. vol.2. -pp. 40-42. [https://doi.org/ 10.5281/zenodo.6654051](https://doi.org/10.5281/zenodo.6654051).
14. Matkarimova J. The role of social partnership in ensuring social welfare // Znanstvena misel journal. Slovenia, 2022.-№68.-pp.24-27. [https://doi.org/ 10.5281/zenodo. 6901890](https://doi.org/10.5281/zenodo.6901890).